

Keuken- en eetgerei in de hoven van heer Frank van Borselen (1436-1470)

DOOR

A. A. ARKENBOUT

Ook in de middeleeuwen vormt de keuken een belangrijk onderdeel van het woonhuis. Des te meer geldt dit voor de kastelen en hoven, waar de keuken een ruim vertrek moet zijn, waarin men voor een groot aantal personen de maaltijden klaar moet kunnen maken, want niet alleen voor de Heer en Vrouwe, maar ook voor de talrijke hovelingen en de vele bezoekers moet men de spijzen en dranken kunnen bereiden. Er moet dus plaats zijn voor een aantal koks, koksmaats en keukenmeiden en tevens voor tafels, banken en keukengerei. In de keuken van de burcht te Oostvoorne staan o.a. drie vleesbanken (tafels waar men het vlees op snijdt), en te Brielle is er plaats voor twee vierkante en een ronde tafel. De tafels staan soms op schragen, zodat men ze gemakkelijk kan verplaatsen of weghalen. Men noemt 'een nieuwe tafel in de koken op de oude scraghen.'¹

Schotels die klaar zijn worden in een ander vertrek geplaatst om van daar uit in de eetzaal te worden gebracht. 'In de spijskamer gemaekt borden (planken) daer men die spijs op zedt.'² In Den Haag is het het lardier 'Waar de coxs hun spijzen zetten.'

Naast de oven kookt en braadt men op een open vuur met gebruik van een braadspit en/of ketelhaak. Wat gebruikt men als brandstof? In de kustgebieden stookt men hoofdzakelijk turf. Bij elk kasteel of hof treft men daar dan ook een turfhuis aan. Frank van Borselen laat de turf voor zijn hoven per schip uit Rotterdam, Dordrecht of Delft komen. Een klein schip bevat 30 last turf en de kosten bedragen 3 tot 5 schellingen per last. Turf is goedkoop in verhouding tot hout. Op de kastelen in het midden en oosten van het land zal men, door de vele bossen, waarschijnlijk uitsluitend hout stoken. Dat hout langs de kust een kostbare brandstof was blijkt uit een rekening van 1388, toen hertog Aelbrecht te Oostvoorne was. 'Soe barnde die cocx van een solre ende uut de boemgaerd eykenhout ende boeken (beuken) hout, dat wel waert was 4 £.'³

Een rijk edelman als Frank van Borselen kon zich de luxe veroorloven om hout uit Brabant te laten aanvoeren. 'Item den 7e dach in octobri betaelt Florys Grijp castelein van Hoighstraten ende bij mijnen heer gesonden heeft van Hoighstraten tot Breda 25000 eyken blockeel houts, coste elc 1000 tot Hoighstraten 2 postulaat gulden, maken 50 postulaat gulden, facit 5 £ 16 schellingen. 8 groten Vlaems. Item bij den selven noch betaelt van dit hout te voeren mit

100 geboden (gevorderde) wagen tot Breda, voir den cost, van elcen wagen 3 groten facit 25 schellingen. Facit t samen en Florys voirscreven van desen hout betaelt is 7 £ 20 denier groot, gelijc zijn cele inhoud ende men hier overlevert. Item Evert Heinrix betaelt van dit vorsch. hout te brengen mit enen coggescepe van Breda in den Bryel ende in St Mertensdyck, van elk 1000 12 groten facit 25 sc. g. Ende van dezen houts is geleverd in den Bryel 9500 en het andere is geleverd in St. Mertensdyck. Item van desen 9500 houts van op doen in den Bryel van elc 1000 10 groten facit 7 sc. 11 g. facit t samen 8 £ 14 sc. 7 g. Hier of gaet een dusent houts ende die rentemeester in zijn huys opgedaen heeft cost t samen meten oncoste 6 sc. 9 g. Die afgetogen so blijft t voirscreven hout 8 £ 7 sc. 10 g.'⁴

Afb. 1 Laat-middeleeuwse keuken naar een schilderij van Hans Wertinger. Men lette op de enorme pan boven het vuur.

Ruchemaisluy.

Afb. 2 Keukenpersoneel aan het werk. Naar een oude houtsnede.

De betaalde 'cost' voor elke wagen zullen de maaltijden van de voerlieden betreffen want die zijn voor rekening van heer Frank.

Een 'blockeel' hout moet wel een zwaar stuk zijn, want er gaan volgens deze post maar 250 stuks op een wagen. Uit het bovenstaande blijkt tevens dat de rentmeester zijn brandstof zelf moet betalen. De rekening over het volgende jaar bevat de post:

'Betaelt Willem ende Vriese scippers van St. Mertensdyc ende zij mijnen heer brochten van Breda 10000 eyken blockeel houts coste elck dusent in den Bryel geleverd 7 sc. 6 g. facit 3 £ 15 sc. g.'⁵

Frank huurt te Brielle van Dirk Heyne een huis om hout en turf in op te slaan voor de somma van 11 sc. 8 g. per jaar.

Behalve voor de keuken dient deze brandstof ook voor verwarming van de vertrekken. De totale hoeveelheid brandstof per jaar komt gespecificeerd in de rekeningen voor. Turf 390 last waarvan Brielle 250 last, St Maartensdijk 116 last, Den Haag 24 last. Hout Brielle 8500 stuks, St Maartensdijk 15500 stuks, Den Haag 200 stuks. Samen 26000 eiken blokken.⁶ Hoe nauwkeurig men aan het hof de boekhouding voert blijkt wel uit het feit dat men aan het eind van elk rekeningjaar de voorraden inventariseert. Voor het bovengenoemde jaar bedraagt dit te Brielle 50 last turf en 5000 blokken hout.

Hoe gaan koks in die dagen gekleed? De rekeningen geven ook hier uitsluitsel en laten zien dat het traditionele wit al in de 15e eeuw voorkomt. In 1457 koopt men te Antwerpen twee en een half el 'graeus' en drie ellen wit laken voor Korsten in de keuken om een nieuwe 'rock' van te laten maken en tevens drie vierendeel zwart voor een paar kousen.⁷

De gebruiksvoorwerpen in de keuken en bij de maaltijden zijn gemaakt van metaal, hout of aardewerk. Waar en hoe koopt men ze en wat zijn de kosten? Onder metaal valt te verstaan ijzer, koper, tin en zilver.

Afb. 3 Twee dienaren, die spijzen opdragen.

IJZER

Grote en zware voorwerpen zijn gemaakt van ijzer. Als eerste noemen we de brand- of haardijzers, waarop de brandstof in de vuurhaard wordt gelegd. Deze koopt men o.a. te Bergen op Zoom in de 'coude markt' (jaarmarkt).

'6 brandijseren ende enen treft wegende 233 pond, per pond 1 groot en 4 miten facit 22 sc. 7 g. 20 miten. Van wegen ende te scepe brengen 3 g. en 2½ g.'⁸

Een 'treft' = treeft is een drievoet om het braadspit op te leggen. Men koopt dus per gewicht en zoals we ook bij andere voorwerpen zullen zien is het maakloon in de gewichtsprijs inbegrepen.

Op 13 december 1455 koopt men 2 roosters en een tang om te gebruiken op Franks kamer in Den Haag voor 8 groten.⁹

Maar de dienaren van Heer Frank kopen niet uitsluitend nieuwe voorwerpen. Ook tweedehands wordt er gekocht, want Frank is een zuinig man. Een post in de rekening gedateerd 29 december 1455 toont dit duidelijk aan.

*'29 december bij Daenken de cock gecocht jegen Jan Andriessone scoemaker in Den Hage, een groote oude panne in de cokene te besigene, wegende 56 pond, coste t pond 2½ g facit 11 sc. 8 g. Item betaelt Steven van Delft van enen ijseren bant an dese panne te makene wegende 20 pond, per pond een lely placke facit 2 sc. 6 g. Item van dese panne te Delft te Voerne bij Johns Gorys 4 g. Item noch betaelt van eenen bant van ijseren an dese panne geleyt was in den Hage ende weder af gedaen was 12 g. facit 15 sc. 6 d.g.'*¹⁰

Ook in die tijd verstond niet elke smid zijn vak.

Op 27 juni is de rentmeester generaal te Antwerpen om op de markt inkopen te doen. Deze keer is het een wafelijzer voor mijnen heer voor 2 sc. 10 g. Ook de kleine potten in de keuken zijn van ijzer. Wanneer ze versleten zijn levert men ze als oud ijzer in bij de aankoop van nieuwe. Een post in de rekening van 1456 geeft een duidelijk beeld hoe men de oude omruilt voor nieuwe.

'26 octobri betaelt Meeus de cock, hij in de bamis marct (jaarmarkt op 1 oktober) verpangelt (verruilt) hadde 6 oude pannen die him van Teylingen gesonden waren op 6 nieu pannen wegende te samen 70½ pond, t pond gecocht om 5½ groot. Daer op toegegeven die voirscreven 6 oude pannen 2 pond voor 1 nieu en elk pond nieus daer toe gegeven 12 miten. Wegende de voirscreven oude pannen t samen 58½ pond, comt t samen dat die vorscreven Meeus toe gegeven heeft van de vorscreven 6 nieu pannen mits dat die canten van de nieu pannen gerecht zijn 20 sc. 8 g. Item noch betaelt van de vorscreven pannen te beslane mit oudt ijser, daer toe gegeven 3 sc. g.

*Item noch drie scuimspanen ende 3 ijseren lepelen coste t samen 20 g. Item noch een becken mit gaten coste 14 g. t samen 26 sc. d g.'*¹¹

In december 1457 is er in de keuken te St Maartensdijk het een en ander aan de haard versleten. De rekening vermeldt dat er een nieuwe driepoot is geleverd met een gewicht van 38 pond. Aan de ijzeren standaard waar het spit op draait verwerkt de smid 9 pond nieuw ijzer. Tevens levert hij een nieuwe schop voor 10 groten.¹²

Op 18 september werd op de markt te Antwerpen gekocht een 'roestpanne' voor 5 schellingen en een ijzeren hangende 'keerpanne' voor 7 groten.

Soms worden versleten pannen gerepareerd.

*'Betaelt van pannen, backen in die coeken te verlapen 8 groten.'*¹³

Van ijzer zijn ook de ketels. Frank heeft hiervoor een speciale leverancier in Dordrecht, namelijk Jacob Soggaert Cornelis sone 'de ketelaer' te Dordrecht. Gezien de omschrijving is hij gespecialiseerd. In tegenstelling met de voorgaande posten levert hij op bestelling.

'23 dach in januari (1465) betaelt Jacob Soggaert Cornelis

*sone, de ketelaer te Dordrecht ende bij bevele van Symon de cock mijnen heer gesonden heeft drye ketelpotten elck met een scijve (deksel) wegende t samen 42 pond, coste t pond 2 Philippus penningen, facit gelijk Jacops briefken inhout ende men hier overlevert 11 schellingen 8 denier groot.'*¹⁴

Ook hier dus weer betaling per gewicht.

Op 18 april van dat jaar levert hij '6 metalen potkens omme mijns heren spijsse inne te ziedene'. Ze wegen zeventien pond en kosten 2 Philippus penningen per pond. De totale som komt op 4 schellingen 8 groten 16 miten.¹⁵

Maar ook op de Brielse markt ruilt men regelmatig oude potten of ketels voor nieuwe potten, ketels of kandelaars.

*'Item de lesten dach in meye betaelt Jan de smit ten Briele, van twee vierpannen die hij gemaect ende ten hove geleverd heeft 2 postulaat gulden facit 4 sc. 6 groten.'*¹⁶

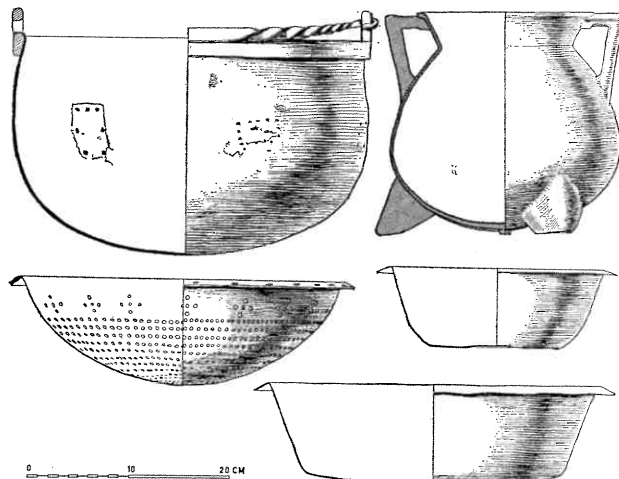
Willem de smid in het Zuideinde te Brielle maakt het grote rooster om 'in de vastenen haringh op te braden.' De kosten bedragen 28 stuivers met aftrek van 7 groten voor de ingeleverde zeven oude pannen die versleten zijn.¹⁷

KOPER

Dit metaal is eveneens een grondstof voor pannen, maar ook hier levert men oud koper in om nieuw te krijgen. In juni 1463 trekt Meeus de hofmeester van St. Maartensdijk naar Antwerpen om in de pinkster markt koperen pannen te kopen.

*'eerst 3 grote coperen cokenpannen ende een cleyne wegende t samen 81 pond copers t pond 6 groten, facit 2 £ 6 denier groot. Hier op heeft hij toegegeven 2 oude coperen pannen wegende 21 pond, t pont gerekent voor 2½ groten, facit 4 schelingen 4½ groten die afgetogen van de vorscreven 2 £ 6 g, blijft dat dese vorscreven 4 pannen gecost hebben 36 sc. 1½ g.'*¹⁸

In 1466 is hij weer op de pinkster markt om vier nieuwe koperen pannen te kopen voor 'mijns heeren cokenen in den Briel.' Ze wegen 55 pond à 6 groten het pond maakt 27 sc. 6 g. Deze keer heeft hij geen versleten voorwerpen bij zich.¹⁹

Afb. 4 Koperen keukengerei uit de afvalputten van het kasteel Merwede bij Dordrecht. Datering: rond 1420.

TIN

Tin is een belangrijk materiaal voor het eetgerei. Het vormt de grondstof voor schotels, kannen en kommen. Ook hier worden de versleten voorwerpen bij de aankoop ingeleverd. Zoals het ijzer voor de smid en het koper voor de koperslager vormt het oude tin het materiaal voor de nieuwe voorwerpen van de tinnegieter. Maar de handwerkslieden trekken er ook zelf op uit om grondstoffen op te kopen. Bij afbraak van gebouwen kunnen bij de sloop van de daken zulke materialen worden gevonden. Dergelijke veilingen worden in de omliggende steden en dorpen tijdens de kerkdienst bekend gemaakt. Dat zal waarschijnlijk alleen gebeuren wanneer het een belangrijke hoeveelheid betreft. Wanneer in 1470/71 het oude lood van de goten en ramen van de burcht te Oostvoorne in verkoop komt, vermeldt de rekening dat er: *'veel tingieters, potmakers en glaesmakers daer bij waren.'*²⁰ Als de rentmeester-generaal met de pinkstermarkt te Antwerpen is koopt hij 213 pond *'tinnewerx'* en betaalt voor elk pond tin 3½ groten. Zijn aankoop kost 3 £ 11 sc. 1½ g. Op 1 oktober koopt hij in de bamismarkt 245 pond voor een bedrag van 3 f 14 sc. 2 g.²¹ Wat koopt men voor een dergelijk gewicht? De rekening over 1438 geeft dat duidelijk aan. Op 16 februari koopt Gerrit van Voirn in Den Haag 206 pond tin in de vorm van 37 platen, 60 potaedschotelen en 24 saucieren. Ze kosten 3 £ 5 sc. 4 d. Voor het wegen betaalt hij 2 groten. Met de paasdagen is hij te Bergen op Zoom en koopt van Adriaen in den Hoirn 325½ pond *'tinnewerx'*. Een deel zendt hij naar Hooghstraten.²²

In de pinkster markt te Antwerpen is het Lem Aelbrecht die 48 *'plattelen, 48 potaезде scuttelen en 24 saucieren'* koopt wegende 251 pond voor 4 £ 7 sc. 10 g.²³

14 Maart 1457 levert Geryt van der Hase te Brielle aan de bottelier 4 nieuwe tinnen bierkannen met een totaal gewicht van 17½ pond. Elk pond kost 5 groten, maakt 7 sc. 3½ g.²⁴

Brielle telt meerdere tinnegieters. In 1460 levert Willem Huzeg 76 pond tin in verband met het bezoek van Hertog Karel de Stoute aan Brielle. Men betaalt 16 pond nieuw tin à 4½ groten per pond. Voor de overige 60 pond levert men oud tin en betaalt voor het omwisselen 16 miten. Tevens koopt men van hem 4 kannen met een gewicht van 16 pond *'daer af t pond niet meer weerd en was dan een lelyplacke als die tynegieters van Delft zeggen. Aldus dan dair voir betaelt, om dat zij arger zijn dan geslagen tyn, van elken ponde 3 g. facit t samen gelijc zijn cele inbout 13 sc. 4 g.'* Waren de tinnegieters uit Delft op dat moment te Brielle en hebben ze deze kannen gekeurd?²⁵ Elk jaar koopt men grote en kleine platen, soms wel tot een totaal gewicht van 650 pond.

Op 27 november 1462 levert Allert Pennetier op de Brielse markt 6 tinnen kommen in *'die in de penneterie behoeren'* en krijgt daarvoor schotels terug die hem door het verwisselen 4 groten kosten. Omdat de schotels

zwaarder zijn moet hij 4 groten extra betalen.²⁶

Soms worden er herstellkosten betaalt *'van noch andere kannen ende te verlappen 4 groten.'*²⁷

*'Item den 26 dach in merte (1467) betaelt Jan Parijs sone, tynnegieter ten Brielle ende hij geleverd heeft mijns heeren cokene ten Brielle ende Symon de Cock ontfinck an groote, cleyne ende middelbare platteelen, commekens, sauzieren ende anders 152½ pond nieus tyns, cost t pont 4 g. 6 miten. Item van drie candelaers in de raetcamer te sanderen 2½ g. facit 2 £ 14 sc. 15 miten.'*²⁸

Men krijgt de indruk dat het tin niet geheel veilig is voor diefstal en dat er toch wel wat verdwijnt. Een post in de rekening over de periode 1461/62 maakt duidelijk hoe men daar een oplossing voor heeft.

'Symon de cock voor een half jaer wedde 2 £ ende voor een wambuys ende een paer cousen 6 sc. g.

*Item noch de 11e dach van Aprill anno 61 zijn Symon de Cock zijn wedde gehoocht 20 sc. g. jaers ende daer voeren sal hij bewaeren die tinen scuttelen die men hem van nu vortan leveren sal ende waert datter enige scuttelen verloeren woorden, dat soude men Symon vorscreven affsleen van zijnde huere. Hier op betaelt een heel jaer wedde van aldat voirscreven staet facit 3 £ 6 sc.g.'*²⁹

Symon zal vanaf dat moment de aanwezige voorraad wel regelmatig geteld hebben. Tevens blijkt dat men aan het einde van het boekjaar inventariseerde.

Dat het kopen van tin een zorgvuldige en tijdrovende zaak is blijkt uit de rekening over de periode 1464/65.

*'Item Lem die om t vorscreven tinnegoet te copene heeft uutgeweest met enen knecht 15 dagen. Verteert ende vervaeren met zijn camerhuer 23 sc. g.'*³⁰

Tevens blijkt uit die zelfde rekening dat men tijdens het vervoer ook tol moet betalen.

HOUT

Ook de houten voorwerpen vormen een belangrijk deel van het eetgerei. Houten schotels worden bij duizenden tegelijk per jaar gekocht. Ze zijn waarschijnlijk slechts kortstondig in gebruik en verdwijnen wanneer ze vuil en vet zijn of gebroken als brandstof in het vuur. Ondanks de grote aantallen worden ze bij opgravingen slechts af en toe gevonden.

Men koopt de schotels te Bergen op Zoom of Antwerpen.

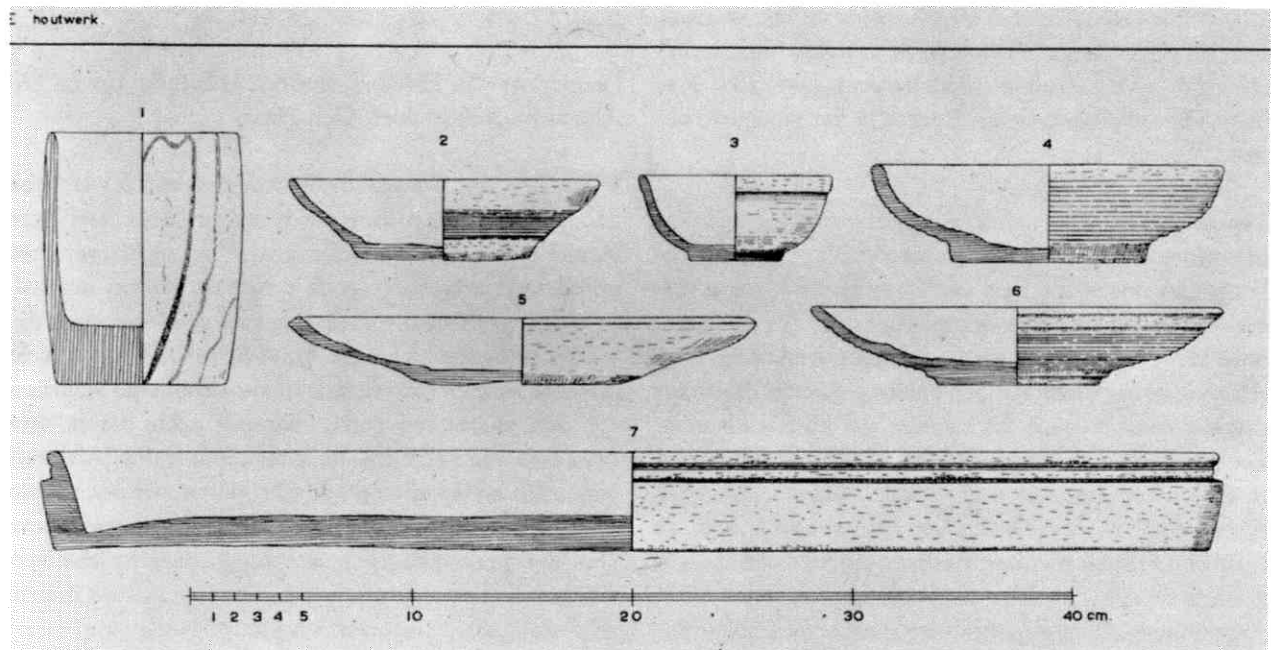
'Item 6 dach december (1457) betaelt Aelbrecht sone ende hij in de coude merckt tot Bergen gecocht heeft duysent houten scuttelen cost t hondert 16 g. facit 13 sc. 3 g.

Item 400 groote houten scuttelen die meerder sijn coste t hondert 32 g. facit 10 sc.8g.. Item gegeven van 2 manden die scuttelen inne te beslane van t stuc 4 groten facit 8 groten.

Item van dese 2 manden te sceppe te cruyen 4 g.

Item van veerscat dese manden in St Martensdijc te voeren 8 g.

*Facit t samen 25 sc, 8 g.'*³¹

Afb. 5 Houten vaatwerk uit de afvalputten van het kasteel Merwede bij Dordrecht. Sterk beschadigd; in de tekening gecombineerd. Datering rond 1420.

Vanuit St. Maartensdijk vindt soms de bevoorrading van het hof te Brielle plaats:

*'Item mijnen Heer gesent te Bryelle een gepacte mand vol houten scotelen. Van te sceppe te doen 1 groot.'*³²

In de rekeningen treft men aan het eind van het boekjaar de totale inkoop opgetekend.

*'Summa van desen jaere gecocht ende Herman den lardiermeester ende de cocx geleverd zijn 3000 cleyne houten scuttelen ende 1300 groote dubbelde houten scuttelen.'*³³

ZILVER

De zilveren voorwerpen vormen voor de adel een deel van hun vermogen. Ze staan bij feestelijke gelegenheden opgesteld, zoals op de miniaturen uit die tijd te zien is. Beschikt men bij dergelijke gelegenheden niet over voldoende zilver, dan leent men de schotels, kannen en kommen bij rijke verwanten of vrienden. In maart 1459 leent de heer Jan van Wassenaar een hoeveelheid zilveren voorwerpen van heer Frank van Borselen en geeft daarvoor een schuldbekentenis af (zie bijlage I).

De veronderstelling dat de talloze zilveren schotels, plattelen, kroezen, kommen, kannen en lepels alleen bij feestelijke gelegenheden op tafel verschijnen gaat voor de rijke heer Frank beslist niet op. Dat blijkt uit de vele herstellingen en uit een post in de rekening over de jaren 1458/59:

*'dese vorsecreven 6 platteelen zijn gecommen uutten zilver van de cokene, dat Symon de cock te bewaeren hadde, wat zij ontwee vanden ende dat men mijnen heer daer niet langhen uut dienen mochte.'*³⁴

De rekening over 1463 bevat een post betreffende de onkosten van Arendt de scut van een reis die hij van Brielle naar Rotterdam maakte *'om seker zilverwerck dat mijn heer Janne van Reymerswale geleent hadde'*. Het jaar daarop maakte Jacob van der Voerde, fourier, een reis naar Souburg

*'mit zilverwerck dat mijn heer leende den heere van Brigdamme, was uut 10 dagen, daer binnen verteert ende verwaren 9 schellingen groot.'*³⁵

Gezien de duur van het verblijf heeft hij de feesten bijgewoond en het zilver weer thuis gebracht.

Heer Frank heeft als vaste leverancier de goud en zilvermid Heinrick van Groesebeke in Den Haag. Deze levert ook zijn juwelen.³⁶

Het zilver wordt in de keuken of in de bottelrie bewaard. In 1437/38 timmert men een *'scapprade'* in de botteleye *'daer men t silver in sluyten sal'*, en in de rekening over 1456 vinden we de post:

*'Item op ten dorden dach in augusto bij Symon de cock betaelt Jacob die zadelmaker in den Hage eenen corf in de cokene, daer men die zilverren scuttelen in doet.'*³⁷

Dat men in de verschillende hofhoudingen en dus ook in die van heer Frank van Borselen, aandacht besteedt aan het onderhoud van het zilver blijkt uit de rekening van 1458/59:

*'Ende noch aldaer (Antwerpen) om duucken (doeken) daer of te maken t silver daer mede scoene te makene ende geleverd Gerryt de brouwer 4½ ellen lynen lakens.'*³⁸

Ook voor zilveren voorwerpen geldt dat men voor nieuwe oud zilver inlevert.

Uit het voorgaande valt duidelijk vast te stellen, waarom men bij opgravingen en ook in de antiekhandel slechts zelden voorwerpen uit de middeleeuwen zal vinden. Het metaal is versmolten en het hout is in het vuur verdwenen.

AARDEWERK

In tegenstelling tot wat men zou verwachten valt er over het aardewerk in het huis van Heer Frank niets te vermelden. Het verbazingwekkende feit doet zich voor, dat er in al die jaren, waarover de registers verantwoording afleggen, geen potten, pannen of kannen onder de aankopen genoemd worden. Er zal best wel aardewerk in de keuken en op de tafels gebruikt zijn. Het valt echter niet in de afrekeningen terug te vinden. Maar . . . het huishoudboekje moet kloppen en dan behoren ook de kleinste uitgaven niet veronachtzaamd te worden. Was er sprake van een ruilhandeltje met een pottenbakker, zodat men elkaar met gesloten beurzen betaalde? We weten het niet en zullen het waarschijnlijk ook nooit weten, hoe we deze leemte hebben op te vullen. Vgl. Gerhard Jaritz, *Zwischen Augenblick und Ewigkeit, Einführung in die Alltagsgeschichte des Mittelalters*, pag. 17. Wien 1989. Eén post: een drinkkan; voor de jager? Nu, dat moet dan wel een heel bijzondere zijn geweest.

Rotterdam, najaar 1989

Noten

- ¹ Rekening van de rentmeester der domeinen, A.R.A. Den Haag no. 5583 25 februari 1459 - 25 februari 1460.
- ² A. A. Arkenhout, *Het Hof van de Heren van Voorne te Brielle in de jaren 1373-1564*, Holland blz. 34-46, 53-68.
- ³ no. 1365 1388-1389.
- ⁴ no. 5578 15 februari 1453 - 25 februari 1454.
- ⁵ no. 5579 25 februari 1455 - 25 februari 1456.
- ⁶ no. 5578 15 februari 1453 - 25 februari 1454.
- ⁷ no. 5614 25 februari 1457 - 25 februari 1458.
- ⁸ no. 5576 9 oktober 1437 - 8 oktober 1438.
- ⁹ no. 5579 25 februari 1455 - 25 februari 1456.
- ¹⁰ no. 5579 25 februari 1455 - 25 februari 1456.
- ¹¹ no. 5580 25 februari 1456 - 25 februari 1457.
- ¹² no. 5614 25 februari 1457 - 25 februari 1458.
- ¹³ no. 5615 25 februari 1457 - 24 februari 1458.
- ¹⁴ no. 5588 25 februari 1464 - 25 februari 1465.
- ¹⁵ no. 5589 25 februari 1465 - 25 februari 1466.
- ¹⁶ no. 5589 25 februari 1465 - 25 februari 1466.
- ¹⁷ no. 5592 25 februari 1468 - 25 februari 1469.
- ¹⁸ no. 5587 25 februari 1463 - 25 februari 1464.
- ¹⁹ no. 5590 25 februari 1466 - 25 februari 1467.

BIJLAGE I

Leenkamer van Holland. Inv. no. 112, folio 16v en 17. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

Ik Jan her van Wassenaire Bruchgrave van leyden doe condt allen luyden, hoe dat mij mijn lieve heer heer Vrancke heer van Borselen grave van Oostervant tot mijnder eernster beden ende versoecke geleent heeft al sulke juwelen van zilvere als hier nair gescreven staen die ic ontfaen hebbe bij handen van Florys Grijp, eerst twee zelveren kannen mit vergulden boirden mit der wapenen van den vorscreven grave, wegende achte marck min twee ende een half once. Item zesze zelveren schalen mit vergulden boorden wegende vier marck vier oncen min een loot. Item een dousine zelveren schalen die mijn lieve heer voirscreven dagelicx pleecht te besegene, mit vergulden boorden wegende zestien marck min twee oncen. Item noch enen waterpot vergult wegende twee marcken, facis al tsamen dertich marck selvers troys gewicht, welke voirscreven juwelen mit hoeren voirscreven gewicht ongewisselt of verandert ic belooft hebbe ende belove mit desen mijnen brieve bij mijnder trauwen ende eren ende als goet ridder voir mij ende mijnen erfgenamen den voirscreven mijnen lieven heer, den grave van Oistervant voir him ende sijnen erfgenamen weder te geven ende te leveren of te doen leveren tot alsoe nauwen tijden als ic of mijn ergenamen es van him of sijnen erfgenamen vermaent sal werden of mit hoeren geweerden bode mit desen brieve of anders zonder fraude of argelist. In kennisse van desen soe hebbe ic Jan heer van Wassenaire voirscreven desen brief besegelt mit mijnen zegele hier an gehangen up ten VII en dach in mairte ao XIIIc negenendefijftich na den beloop s hoifs van hollandt.

- ²⁰ no. 1397 19 november 1470 - 24 december 1471.
- ²¹ no. 5576 9 oktober 1437 - 8 oktober 1438.
- ²² no. 5577 8 oktober 1439 - 9 oktober 1440.
- ²³ no. 5580 25 februari 1456 - 25 februari 1457.
- ²⁴ no. 5581 25 februari 1457 - 25 februari 1458.
- ²⁵ no. 5584 25 februari 1460 - 25 februari 1461.
- ²⁶ no. 5586 25 februari 1462 - 25 februari 1463.
- ²⁷ no. 5588 25 februari 1464 - 25 februari 1465.
- ²⁸ no. 5591 25 februari 1467 - 25 februari 1468.
- ²⁹ no. 5585 25 februari 1461 - 25 februari 1462.
- ³⁰ no. 5588 25 februari 1464 - 25 februari 1465.
- ³¹ no. 5581 25 februari 1457 - 25 februari 1458.
- ³² no. 5614 25 februari 1457 - 25 februari 1458.
- ³³ no. 5584 25 februari 1460 - 25 februari 1461.
- ³⁴ no. 5582 25 februari 1458 - 25 februari 1459.
- ³⁵ no. 5587 25 februari 1463 - 25 februari 1464.
- ³⁶ A. A. Arkenbout, Frank van Borselen als opdrachtgever van de Haagse goud- en zilversmeden Heynric en Anthonis van Groesbeke, *Oud Holland* 1968 no. 3/4.
- ³⁷ no. 5576 9 oktober 1437 - 8 oktober 1438.
- ³⁸ no. 5614 25 februari 1445 - 25 februari 1459.